

УДК 37.015.31:613.9

Козерук Ю.В., Горбань А.В., Нестеров О.С., Артеменко В.В., Кваша Н.М.

ФОРМУВАННЯ ОСНОВ КУЛЬТУРИ ЗДОРОВ'Я ЯК СУЧАСНА ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ

Стаття висвітлює одну з універсальних складових загальнонародської культури, а саме процес формування культури здоров'я. Визначаючи важливість розуміння природи здоров'я в контексті педагогічної теорії та практики, автор звертається до сучасних досліджень феномену здоров'я в системі педагогічних знань, аналізує основні критерії, принципи, тенденції, що їх педагогічна наука виокремлює як важливі для процесу формування культури здоров'я в сучасному соціумі, розкриває базові категорії, підходи, напрацьовані педагогічною і суміжними галузями у вирішенні цього питання.

Ключові слова: культура, здоров'я, цінність, педагогічна проблема.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Культура здоров'я відноситься до універсальних загальнонародських концептів, що видозмінюється лише відповідно до ресурсних потреб і пропозицій конкретної історичної епохи. Як складова загальної культури людини цей феномен безпосередньо відображає загальний стан соціально-економічного розвитку. Актуальність і доцільність вивчення культури здоров'я сьогодні пов'язані, перш за все, з трансформаційними процесами, що поступово ведуть до заміщення або домінування інформації та інформаційних технологій у всіх сферах життя. А це у свою чергу тягне якісні зміни в розумінні здорового способу життя (ЗСЖ) і висуває нові вимоги до процесу формування культури здоров'я в сучасному інформаційному суспільстві. У роботі аналізуються основні тенденції сучасної педагогічної науки щодо формування основ культури здоров'я. Педагогіка виступає саме тією галуззю, яка акумулює весь досвід попередніх поколінь, а також має увесь необхідний потенціал для вироблення адекватної сучасним потребам людства системи формування культури здоров'я.

Означені тенденції потребують привести компоненти культури здоров'я у відповідність сучасним вимогам суспільства, вимагають ретельного дослідження і систематизації історіографії питання, виділення основних тенденцій щодо загальних складових уявлень про здоров'я і процесу формування ЗСЖ, базових категорій, принципів, підходів, критеріїв, напрацьованих педагогічною і суміжними галузями у вирішенні цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багатогранність проблеми формування культури здоров'я робить її важливою складовою міжгалузевих досліджень. Теоретико-методологічні основи проблеми досліджені у працях філософів і соціологів (Ю. Лисицин, О. Сахно, Л. Сущенко, Л. Рубіна), психологів (С. Бондаренко, Ю. Орлов, В. Ясвін), педагогів (Г. Максименко, Г. Зайцев, Н. Новикова). Специфічні аспекти феномену здоров'я розкриваються у роботах медиків (М. Амосов, Г. Апанасенко, В. Войченко), фахівців у галузі валеології та фізичного виховання (В. Горащук, І. Нікітін, В. Зайцева) [3, с. 37], зокрема, всі роботи, присвячені вивченню шкідливих звичок, впливу середовища на здоров'я. Вагомий внесок належить дослідженням проблеми ролі спорту у поліпшенні якості життя людини і сприяння активному довголіттю, зокрема, оздоровча функція спорту досліджувалася П. Будариним, Ю. Верхошанським, Л. Матвеевим, І.В. Муравовим, А. Новиковим тощо.

Проблема здоров'я, характеризуючись міждисциплінарністю, отримала новий підхід у межах сучасного гуманітарного знання. Найбільш глибоко вона розробляється у педагогічній, культурологічній та медичній літературі. Це передовсім такі дослідники, як: М. Антропова, Г. Апанасенко А. Баранов, О. Дубогай, Ю. Жилов, Т. Круцевич, Н. Матвеева, А. Сухарев, А. Хрипкова та інші. Потрібно зауважити, що останні десятиліття феномен здоров'я залишається пріоритетним для медичної галузі над педагогічною, натомість активізувалися дослідження у межах валеології, фізичної культури та спорту. Зокрема, потрібно відзначити роботи як зарубіжних, так і вітчизняних учених, як-от: О. Ахвердової, Ю. Драгнева, С. Кириленко, В. Магіна, В. Скуміна.

Серед сучасних розробок важливими є аналіз досліджуваної проблеми у фізкультурно-оздоровчій освіті студентів (О.П. Безгребельна, А.Г. Хрипач, О.М. Булатов, О.С. Король), аналіз технологій здоров'язбереження в навчальному процесі студентів ВНЗ в умовах інформатизації освіти (Н.Г. Бишевец, І.В. Синіговец, В.В. Філіпов, П.Ю. Аллянова), проблема формування індивідуального здоров'я студентів у вищій педагогічній освіті (Г.Л. Воскобойнікова, А.О. Міненок, Т.Б. Кійко) тощо.

Формулювання мети статті. Узагальнення і систематизація питань про здоров'я, здоровий спосіб життя в історіографічному аспекті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Культура здоров'я представляє собою інтегративне особистісне утворення, що складається із когнітивно-мотиваційного, емоційного-вольового компонентів, які, в свою чергу, відображають об'єм знань, комунікативну толерантність, емоційну стабільність, активність, вольові якості, що є невід'ємною частиною способу життя спеціаліста з фізичної культури в його індивідуальній культурі [3].

Сучасна вітчизняна педагогіка звертає увагу на деяку методологічну складність процесу формування культури здоров'я особистості в межах швидких темпів розвитку попиту суспільства. Адже сучасна людина перебуває у ситуації стійкої дуальної суперечності між потребами суспільства в здорових громадянах і постійним погіршенням умов, що неухильно погіршують їхнє здоров'я. З одного боку, ми спостерігаємо процеси збільшення природного бажання людини бути здоровою і великий об'єм інформації, накопиченої людством з цього приводу, а з іншого боку, швидкі темпи розвитку матеріальної культури і неможливість або невміння протистояти новітнім темпам суспільного життя [7, с. 277]. Але у сучасній педагогічній теорії та практиці проблема формування здоров'я та здорового способу життя займає одне з пріоритетних місць і зачіпає відразу два смислових контексти: реалізація завдання формування здорової особистості в системі навчального закладу і виховання гармонійної здорової людини пріоритетної задачі державної політики у сфері освіти.

Сучасна педагогічна наука підходить до проблеми формування здоров'я різновекторно, звертаючись до багатогранності суспільних запитів щодо здорового образу життя, виділяючи пріоритетність певної складової. Так, широко використовується аксіологічний підхід у процесі досліджень. Зокрема, Гладощук О.Г., аналізуючи педагогічні умови вдосконалення культури зміцнення здоров'я студентів в системі фізичного виховання, акцентує увагу на ідеї пріоритетності здоров'я у світоглядній системі цінностей людини, що є центральною для виховання здорового способу життя. Автор наголошує, що у центрі має стати стратегія орієнтування на здоровий спосіб життя, що передбачає реалізацію низки педагогічних умов, як-от: інформування студентів і збагачення їхнього досвіду про здоровий спосіб життя, адекватне оцінювання свого ставлення до тіла і образу життя, активізація здоров'язберігаючої діяльності тощо [2, с. 16].

Аксіологічний підхід дозволяє розглядати проблему формування здорового способу життя у контексті загальнолюдських цінностей і виховного процесу, коли дослідники звертають увагу саме на процес виховання, без якого неможливо говорити про стійкість функціонування здоров'язберігаючої компетентності в суспільстві.

Емоційне ціннісне відношення людини до свого здоров'я, практичне втілення потреб вести здоровий образ життя характеризується культурою здоров'я. І в цьому процесі головною педагогічною задачею виступає досягнення позитивних змін психологічних характеристик виховання: потреб, установок, станів і моделей поведінки. Звідси витікають педагогічні задачі: підвищений контроль не тільки за руховою підготовленістю, але й і за основними теоретичними знаннями, уміннями самостійно складати і користуватися комплексами фізичних вправ різного спрямування [5].

Галузевий підхід щодо проблеми здоров'я дозволяє в системі навчання і виховання застосувати якісні результати досліджень сучасних наукових розвідок. Учений Калоша А.І. виділяє три загальні такі підходи, а саме: валеологічний, педагогічний, соціологічний. Валеологічний метод дозволяє аналізувати причинно-наслідкові зв'язки між способом життя людини та появою в неї багатьох хвороб і пропонувати шляхи запобігання завдяки правильному образу життя. Педагогічний підхід розкриває роль системи освіти в формуванні загальної культури здоров'я, наявність тих знань, які дозволяють учням отримати базові уявлення про здоровий спосіб життя, про ті небезпеки, які викликають різні види залежності. У межах соціологічного підходу пропонується визначати основні суперечності, що проявляються на рівні взаємовідносин між різними структурними компонентами соціуму в процесі залучення людини до соціокультурного життя [4, с. 37].

Окрім галузевих підходів сучасна педагогічна наука пропонує характеристику феномену здоров'я через когнітивний, поведінковий і мотиваційно-ціннісний критерії. Саме аналіз цих критеріїв дозволяє виявити рівень сформованості культури здоров'я в суспільстві. Знання про функціонування здорового організму та способи ефективного збереження, відновлення і зміцнення психофізичних сил засвідчують наявність когнітивного критерію. Значимістю являється практична сфера культури здоров'я, тобто поведінковий критерій, адже важливими є чіткі уявлення про розподіл фізичних і психічних навантажень, поняття режиму дня, харчової поведінки тощо. Позитивна мотивація висвітлює не просто бажання і розуміння необхідності зберігати здоров'я в соціумі, мотиваційно-ціннісний критерій показує рівень стійкості норм поведінки щодо культури здорового способу життя [4, с. 39].

Більша частина педагогічних досліджень щодо проблеми формування основ культури здоров'я орієнтується на теорію виховання, що в соціальному аспекті є передачею накопиченого досвіду між поколіннями, а в педагогічному – процес формування гармонійної, соціалізованої, затребуваної в суспільстві особистості. Останнє передбачає врахування цілого ряду факторів, що впливають на розвиток людини, як-от: системність, середовище, якість соціокультурних процесів (наприклад, сформованість критичного ставлення до шкідливих звичок, рівень медицини, наявність профілактики),

особистість учителя та її власний приклад здорового способу життя, організації комунікативного рівня культури як в системі загальнокультурних координат «людина – суспільство», так і «дитина – сім'я – школа».

Головною проблемою сучасної педагогіки залишається питання формування особистісного здорового ставлення до свого життя, тобто ціннісного відношення дитини до власного фізичного стану, що в свою чергу приведе і до турботливого ставлення до здоров'я оточуючих. Деякі дослідники, вивчаючи розвиток здоров'язберігаючого освітнього простору дошкільних закладів, звертають увагу на важливість практичного втілення потреби вести ЗСЖ разом з дитиною, замість теоретичного усвідомлення проблеми. Закласти основи програми самозбереження, самореалізації, саморозвитку, що призводять до гармонійної єдності всіх компонентів здоров'я і цілісному розвитку особистості стає головною темою таких досліджень. Культура здоров'я тоді визначається як інтегративна особистісна якість, що формується в процесі систематичного, ціленаправленого виховання і навчання на основі емоційно-ціннісного відношення до свого здоров'я. Важливою умовою постає наявність валеологічного мислення, досвіду і навичок у практиці організації ЗСЖ [8].

Дискутуючи щодо належних умов формування культури здоров'я в сучасному суспільстві, педагогічна наука не оминає і питання соціокультурного середовища. Воно є багатограним і засвідчує не лише показники життєздатності суспільства, але й дозволяє спрогнозувати можливості освіти і виховання в процесі розвитку бажань ЗСЖ як соціальної та особистісної цінності. Тільки усвідомлення феномену здоров'я як головного показника життєздатності суспільства дозволить підняти соціальний та особистісний рівень благополуччя і констатувати гармонійність розвитку дитини.

У такому аспекті важливими являються дослідження не стільки суспільного середовища і навіть простору сім'ї, скільки якісні показники навчального закладу, що виступає одночасно як освітній і виховний простір. Проблемі освітнього середовища, як однієї з умов формування основ культури ЗСЖ і розвитку особистості учня, присвячені праці таких дослідників, як: А. Бандура, В. Бронфенбреннер, В. Воронцова, О. Газман, К. Левін, В. Панов, К. Роджерс, В. Рубцов, В. Слободчиков, В. Ясвин тощо).

Сьогодні вчені пропонують різні характеристики здоров'язберігаючого середовища. Деякі дослідники акцентують увагу на гігієнічних, організаційних, психолого-педагогічних особливостях середовища, де виховуються учні (А. Сидоренко, Н. Рилова), також на важливості комунікаційної складової, що має бути налагоджена в системі «учень – учень» і «учень – учитель» (Т. Овчиннікова). Зокрема, вітчизняні науковці ставлять на перше місце особистісно орієнтований підхід (О. Богинич, Н. Денисенко). Цей підхід дозволяє формувати культуру здоров'я у дитини від початку у правильному психологічному мікрокліматі. Останнім часом дослідники звертаються до питань освітніх технологій, які б сприяли формуванню основ культури здоров'я у дітей та ролі мотивації до ЗСЖ в процесі виховання (М. Смирнов, М. Сократов).

Висновки. Таким чином, різнобічне вивчення здоров'язберігаючого середовища, критеріїв і підходів формування культури здоров'я висуває у центр сучасних педагогічних досліджень питання розвитку ціннісного відношення педагога до власного здоров'я як необхідної умови фізичного, психічного, соціального благополуччя не тільки вчителя, але його учнів. Саме такий погляд на систему здоров'я і процес формування ЗСЖ дітей і підлітків у навчальному процесі сформульовані в концепції Європейського регіонального бюро ВООЗ, Ради Європи і Комісії європейського співтовариства «Європейська мережа шкіл зміцнення здоров'я».

Не менш важливим сучасна педагогіка вважає потребу враховувати сучасні соціокультурні умови, що вимагають включення культури здоров'я до професійної культури педагога на всіх етапах його діяльності. В умовах навчального закладу розширення об'єму знань з питань збереження і зміцнення здоров'я сприятиме підвищенню рівня культури здоров'я педагогів – обізнаність про ЗСЖ, позитивне відношення вчителя до власного стану і готовність формування культури здоров'я учнів. Професійна компетентність у питаннях ЗСЖ, розробка здоров'язберігаючих технологій в системі освіти, розвиток т.зв. «поведінкової грамотності» вчителя, всі ті аспекти повинні стати перспективними темами подальших педагогічних досліджень, що буде сприяти стійкій мотивації до ЗСЖ в суспільстві.

Залишаються поза увагою питання професійної готовності педагогів не просто навчати, а вести дитину в питаннях ЗСЖ, до того ж врахування сьогоднішньої пріоритетності в державній політиці питань розвитку інклюзивної освіти, виводить ці уміння на якісно інший рівень. Слабо розроблені питання управління, моделювання навчання і виховання з урахуванням регіональних демографічних і кліматичних умов, що потребує сучасна система освіти.

Використані джерела

1. Борщов С. До проблеми формування культури здоров'я та здорового способу життя школярів-підлітків / С. Борщов, І. Остополець // Фізичне виховання в школі. – 2010. – №3. – С. 37-39.
2. Гладошук О.Г. Педагогічні умови вдосконалення культури зміцнення здоров'я студентів в системі фізичного виховання у вищому навчальному закладі: автореф. дис. ... к. п. н.: 13.00.02. / О.Г. Гладошук. – К., 2008. – 20 с.

3. Избаш Л.М. Формування культури здоров'я студентів як науково-педагогічна проблема дослідження [Електронний ресурс] // *Wschodnioeuropejskie czasopismo naukowe*. – 2015. – Том 3. – №2. – С. 37-41. – Режим доступу: <https://elibrary.ru/item.asp?id=25500375>.
4. Калоша А.И. Культура здоровья как педагогическая категория и компоненты ее составляющие / А.И. Калоша // *Физическая культура в школе*. – 2012. – № 4. – С. 35-40.
5. Козерук Ю.В. Проблеми втілення основ здорового способу життя та технологій покращення здоров'я в українській освіті / Ю.В. Козерук, В.В. Хлебурад, О.М. Дудоров, О.В. Качаровська // *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка*. Вип. 139. Т. II. Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. – Чернігів : ЧНПУ, 2016. – С. 76-79.
6. Кудин С.Ф. Понятие о валеологии – науке о формировании, сохранении и укреплении здоровья человека / С.Ф. Кудин, Ю.В. Козерук // *Здоровье для всех: материалы VI международной научно-практической конференции, УО – Полесский государственный уни-верситет, г. Пинск, 23 – 24 апреля 2015 г.* / Министерство образования Республики Беларусь [и др.]; редкол.: К.К. Шебеко [и др.]. Часть I – Пинск : ПолесГУ, 2015. – 97-101.
7. Кулага С.М. Деякі питання формування культури здоров'я / С.М. Кулага, Н.О. Проніна // *Проблеми освіти: наук.-метод. зб.* / Кол. авт. – К. : Наук.-метод. Центр вищої освіти, 2002. – Вип. 27. – 314 с. – С. 275-280.
8. Мусахаріна Ю.Ю. Формування культури здоров'я майбутнього вчителя фізичної культури як важлива умова ефективності оздоровлення підлітків [Електронний ресурс] / Ю.Ю. Мусахаріна // *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*, 2011, № 30/31. – Режим доступу: file:///C:/Users/user/Downloads/Piro_2011_30-31_34.pdf.
9. Халайцан А.П. Формування основ культури здоров'я як педагогічна проблема [Електронний ресурс] / А.П. Халайцан // *Педагогика, психологія і медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. – 2014. – №8 // Режим доступу: <http://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2014-08/html-ru/14kaphpp.html>.

Kozeruk Yu., Horban A., Nesterov O., Artemenko V., Kvasha N.

ESSENTIAL PRINCIPLES OF HEALTH CULTURE FORMATION AS MODERN PEDAGOGICAL PROBLEM: HISTORIOGRAPHIC ANALYSIS

The article represents one of the universal components in common culture, namely the process of health culture formation and peculiarities of its demonstration in the modern pedagogical science. Nowadays the importance of studying the culture of health is connected with transformational processes, which gradually lead to domination of information technologies in all spheres of life. And it causes qualitative changes in realizing healthy lifestyle and helps to advance new demands to the culture of health. Pedagogics serves as that branch of science which accumulates all experience of the previous generations and also has all necessary potential for development of the system of formation of the culture of health that corresponds to modern needs of mankind. The author studies modern researches of the phenomenon of health in the system of pedagogical knowledge, the main criteria, the principles, tendencies, which are significant for the process of formation of the culture of health in modern society, recognizing the importance of realizing of the essence of health in the context of the pedagogical theory and practice.

The methodological complexity of the process of the formation of the culture of personality's health has also been pointed out in the article. On the one hand, we see the processes of increasing in human's natural desire to be healthy, and on the other hand, there is impossibility or inability to resist the modern paces for public life.

Analyzing pedagogical works, the author presents the broad application in a research of the problem of axiological approach that concentrates on the idea of the focuses on the priority of health in the world outlook system of person's values and also valeological, pedagogical and sociological approaches. Moreover, modern pedagogical science offers not only some scientific approaches, but also the characteristics of the health phenomenon through cognitive, behavioral and motivational and valuable criteria. The question of the formation personal healthy position to the life continuous is the major issue of the modern pedagogics, that is the valuable actions of the child to his own physical state, and also the attitude to other people's health.

The author pays attention to such controversial questions of modern pedagogics as the role of surroundings in building up a healthy lifestyle and also development of the teacher's valuable attitude towards his own health, the necessary conditions for physical, mental, social prosperity also must be for the pupils.

Key words: *culture, health, value, pedagogical problem, healthy lifestyle.*

Стаття надійшла до редакції 05.11.2017 р.